

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ, СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
ТА СОЦІОЛОГІЇ**

**СИСТЕМА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ І
ПІДЛІТКАМИ, СХИЛЬНИМИ ДО АГРЕСІЇ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконав: студент 4 курсу 07-411 групи

Спеціальності 231 Соціальна робота

Освітньо-професійної програми «Соціальна робота»

Спеціалізація: соціальна педагогіка

Ігор КІРЕЄВ

Керівник: к.пед.н., доцент Валентина ДЕРЕШ

Рецензент: к.псих.н., доцент Вікторія КАЗІБЕКОВА

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Особливості дитячої і підліткової агресії.....	6
1.1. Агресивна поведінка як соціально-педагогічна проблема.....	6
1.2. Специфіка прояву агресії у дитячому і підлітковому віці....	11
1.3. Фактори впливу на розвиток дитячої агресивності.....	15
РОЗДІЛ 2. Технології соціально-педагогічної роботи з агресивними дітьми і підлітками.....	21
2.1. Характеристика технології профілактики агресивної поведінки дітей і підлітків.....	21
2.2. Особливості технологій нейтралізації агресивних проявів у дітей і підлітків.....	27
2.3. Характеристика профілактичної програми «Модель профілактики булінгу в дитячому середовищі».....	32
ВИСНОВКИ	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	42
ДОДАТКИ	
Додаток 1 А Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету	
Додаток А Вправи на зняття агресивності та інших негативних проявів.....	47

ВСТУП

Актуальність дослідження. Як спосіб задоволення потреби у спілкуванні, для самовираження та самоствердження, задля досягнення мети, діти і підлітки використовують агресивну поведінку. За допомогою агресії вони реагують на асоціальну обстановку в сім'ї і на насилля з боку батьків. Наразі такі явища, як грубість і неповага стосовно дорослих, крадіжки, недисциплінованість на уроках, вживання алкогольних напоїв, тютюнопаління є проблемою у шкільному середовищі, а агресивна поведінка дітей і підлітків нормою у сучасному соціумі. Дослідження, проведені ЮНІСЕФ у 2017 році показали, що близько 67% дітей в Україні віком від 11 до 17 років стикалися із цькуванням та агресивною поведінкою однолітків. Тому 19 січня 2018 року в Україні набув чинності Закон щодо протидії булінгу № 2657-VIII. Цей Закон вперше визнає юридично поняття булінгу в українському законодавстві та передбачає відповідальність не тільки за вчинення, але й за приховування випадків булінгу; за моральне або фізичне насильство, агресію, у будь-якій формі, каратимуть штрафами.

У соціально-педагогічній і психологічній літературі на необхідність вивчення агресії звертали увагу відомі вітчизняні та зарубіжні науковці – А. Бандура, Р. Берон, І. Мазоха, Р. Уолтерс, Е. Фромм та ін. Проблему профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі вивчали вітчизняні науковці: О. Безпалько, А. Галагузова, А. Капська, Н. Максимова, В. Оржеховська та ін. Дослідники Г. Бреслав, Є. Гребьонкін, Л. Семенюк, К. Сергеева та ін. вивчали проблему профілактики агресії підлітків. Тому одним із важливих напрямів роботи сучасного соціального педагога є діагностика та здійснення відповідної соціально-профілактичної роботи щодо запобігання агресивної поведінки серед дітей та молоді. Актуальність зазначеної проблеми зумовила вибір теми кваліфікаційної роботи:

«Система соціально-педагогічної роботи з дітьми і підлітками, схильними до агресії».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну роботу виконано відповідно до наукової теми кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології «Сучасні технології формування професійної активності в умовах трансформації сучасного українського суспільства» (державний реєстраційний № 0117U006790). Тему роботи обговорено та затверджено на засіданні кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології (протокол від 01.11.2019 р. № 4) та наказом по Херсонському державному університету від 22.04.2020 р. № 381-Д «Про затвердження тематики кваліфікаційних робіт (проектів) здобувачів ступеня вищої освіти «бакалавр» або «магістр» (1,4 роки навчання) денної форми навчання у 2019-2020 навчальному році».

Мета дослідження: розглянути особливості системи роботи соціального педагога з дітьми і підлітками, схильними до агресії та охарактеризувати профілактичну програму навчального закладу з попередження агресії школярів.

Відповідно до мети сформульовано такі **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати ступінь дослідженості проблеми агресивної поведінки у сучасній науковій літературі.
2. Дослідити форми прояву агресії у дітей і підлітків.
3. Розкрити фактори впливу на розвиток дитячої агресивності.
4. Розглянути технологію профілактики агресивної поведінки дітей і підлітків.
5. Проаналізувати технології нейтралізації агресивних проявів у дітей і підлітків.
6. Охарактеризувати профілактичну програму «Модель профілактики булінгу в дитячому середовищі».

Об'єкт дослідження: агресивна поведінка дітей і підлітків.

Предмет дослідження: соціально-педагогічні технології профілактики агресивних проявів у дітей і підлітків.

Для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження:** аналіз та узагальнення психологічної, педагогічної, соціально-педагогічної літератури з метою визначення стану розробленості проблеми агресивної поведінки дітей і підлітків, її форм прояву; метод порівняння – для визначення основних факторів, які впливають на розвиток дитячої агресивності; на основі системно-аналітичного методу здійснене теоретичне узагальнення педагогічних умов нейтралізації агресивних проявів у дітей і підлітків в соціально-виховному середовищі сім'ї і загальноосвітньої школи.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що матеріали дослідження можуть бути використані у роботі соціальних працівників, соціальних педагогів, психологів з агресивними дітьми і підлітками, а також студентами спеціальностей соціального спрямування під час підготовки до занять.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювались на засіданнях кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології (протокол від 01.11.2019 р. № 4, від 10.03.2020 р. № 9, від 13.04.2020 р. № 10), а також опубліковані у вигляді статті: Кіреєв І. Соціально-педагогічна робота з дітьми і підлітками, схильними до агресії // ПОЧУЄМО, ЗРОЗУМІЄМО, ДОПОМОЖЕМО. Підсумкова збірка наукових робіт студентів та магістрів соціально-психологічного факультету «Сучасні соціально-педагогічні процеси в Україні: тенденції, реалії, перспективи». Випуск XII., 2020. – С. ____.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, 2 розділів, 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (44 найменування) та додатків. Основний текст дослідження викладено на 41 сторінці.

РОЗДІЛ 1

ОСОБЛИВОСТІ ДИТЯЧОЇ І ПІДЛІТКОВОЇ АГРЕСІЇ

1.1. Агресивна поведінка як соціально-педагогічна проблема

Проблема агресивної поведінки є актуальною наразі у сучасному суспільстві. Вона досліджується науковцями у педагогічному, психологічному, соціологічному та соціально-педагогічному вимірі. Тому нам варто розглянути різні підходи до тлумачення понять «агресія», «агресивність», «агресивна поведінка».

У «Енциклопедії освіти» знаходимо наступне трактування поняття «агресія»: «специфічна форма дій, поведінки людини, що завдає чи має намір завдати шкоди іншій людині, групі осіб або тваринам» [9].

Що стосується «агресивності», то в педагогіці це поняття розглядається «як емоційний стан і риса характеру дитини, що характеризується імпульсивною активністю поведінки, афективними переживаннями – гніву, злості, намаганням заподіяти іншому фізичну чи моральну травму, і є наслідком поганого ставлення до дітей» [7].

У «Педагогічному енциклопедичному словнику» агресивна поведінка тлумачиться, як «мотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам та правилам співіснування людей у суспільстві, завдає шкоди об'єктам нападу та заподіює фізичну чи моральну шкоду людям, викликає у них психологічний дискомфорт (негативні переживання, стани напруги, страху, пригніченості та ін.)» [26].

Агресивна поведінка дітей може бути наслідком недоліків у вихованні, негативного ставлення дорослих до підростаючої особистості, відсутності любові і чуйності до дітей тощо. Вона може бути способом привернення уваги до себе або виявом протесту проти надмірної вимогливості [6, с. 15].

У наукових джерелах з психології дослідники тлумачать агресію, як «специфічну форму деструктивних дій чи поведінки особистості, спрямованих на використання сили і завдання фізичної чи психологічної шкоди людям або предметам, а також суперечливим нормам та правилам існування у соціумі» [28]. Агресія може бути як індивідуальним, так і колективним проявом поведінки та призводити до негативних наслідків для оточуючих, навіть до смерті.

У словнику психологічних термінів К. Платонов зазначає, що «агресивність – психічне явище, що виражається у прагненні до насильницьких дій у міжособистісних стосунках. Може проявлятися як ситуативний короткостроковий психічний процес або стан. Але може бути якістю особистості і навіть рисою характеру, як результат недостатнього виховання чи симптом психічного захворювання» [29].

Агресивність є властивістю особистості, її стійкою рисою, яка виявляється у готовності до агресивної поведінки.

Агресивну поведінку К. Платонов тлумачить, як «вияв агресивності, що виражається в деструктивних діях, метою яких є заподіяння шкоди» [29]. А в психологічному словнику знаходимо наступне трактування поняття «агресивна поведінка»: «одна з форм реагування на різноманітні несприятливі у фізичному та психічному сенсі життєві ситуації, що викликають стрес, фрустрацію та інші подібні стани» [40].

Психологи описують агресивні дії людини за допомогою трьох основних класифікацій: 1) фізична – вербальна; 2) активна – пасивна; 3) пряма – непряма [4, с. 29].

У соціології до поняття «агресія» відносять як пародійні репліки, так і фізичний вплив, що може призвести до смерті.

Соціологи виділяють адаптивну (адекватну) і неадаптивну (неадекватну) види агресії. Адаптивна агресія допомагає у боротьбі з конкурентами, базується на прояві психологічних, біологічних,

емоційних механізмів та не призводить до негативних наслідків, які можуть розумітися у певному суспільстві. Неадаптивна агресія не допомагає у суперництві та не захищає особистість від інших. Вона проявляється у результаті нейропсихіатричного захворювання.

Також у соціології розрізняють такі типи агресії, як ворожа (експресивна) та інструментальна. Цю типологію запропонував С. Фешбах, наголосивши, що відмінність полягає у нагороді, яку отримує агресор.

Агресивність розглядається як «вроджене ставлення або дія, в основі якої лежить гнів чи страх» [8]. Під агресивною поведінкою в соціології розуміють «реакцію індивіда на крах його надій та очікувань» [6].

У словнику-довіднику з соціальної педагогіки поняття «агресія» трактується як «поведінка, пов'язана із завданням фізичної чи моральної травми іншій людині; руйнівний вплив на групу; а також як поведінка чи дії, спрямовані на заподіяння психологічної чи фізичної шкоди, збитку або на знищення кого-небудь, чого-небудь, та як прояви агресивності в деструктивних діях, практичній поведінці» [38].

Агресивність є властивістю особистості, яка у сфері суб'єкт-суб'єктних відносин проявляє деструктивну поведінку. Ця якість є набутою, що з'являється у процесі соціалізації людини, але ґрунтується на біологічних механізмах адаптації [35].

Дослідник Л. Мардахаєв дає наступне визначення поняття «агресивність»: «стійка риса особистості, що проявляється в деструктивній поведінці, яка суперечить нормам і правилам існування людей у суспільстві» [22]. Залежно від виду, агресивність може наносити оточуючим фізичні травми, або завдавати моральну шкоду у вигляді страху, негативних переживань, пригніченості. На рівень агресивності, на думку науковця, впливає негативна соціалізація особистості, її негативний життєвий досвід.

Також поняття «агресивність» тлумачить і Т. Алексеєнко: «це емоційний стан і риса характеру людини. Виявляється в імпульсивній активності поведінки, афективних переживаннях, завданні певного морального, психічного чи фізичного ушкодження. Агресивність може бути характерною властивістю людини і виявлятися у її готовності до агресивних дій» [38].

Агресивність може проявлятися як в аутоагресії, так і в емоційно-поведінковій спрямованості на інших людей.

Досліджуючи проблему агресивності, науковці з соціальної педагогіки і соціальної роботи Л. Лохвицька і І. Доброскок приходять до висновку, що «агресивність – це емоційний стан, що пов'язаний з деструктивною активністю і виявляється у груп ризику як відповідь на негативне ставлення суспільства або оточуючих» [19, с. 53].

Агресивна поведінка проявляється у різних формах. Це може бути вербальна чи фізична агресія. Також агресивна поведінка проявляється відповідно до мети: чи то з метою самоствердження, чи пригнічення оточуючих людей, чи захисту своїх прав тощо. Проте, як зазначають соціальні педагоги, агресивна поведінка не є виправданою.

Своє тлумачення поняття «агресія», яке об'єднало психологічні і соціальні чинники, дає Л. Семенюк, визначаючи, що це «цілеспрямована руйнівна поведінка, що суперечить нормам і правилам співіснування людей в суспільстві, завдає шкоди об'єктам нападу, що спричиняє фізичний збиток людям або викликає в них психологічний дискомфорт» [32].

Дослідник І. Фурманов трактував агресію як «модель поведінки, завдяки якій людина адаптується в суспільстві, задовольняє індивідуальні потреби у кризовий період розвитку чи в процесі життєдіяльності» [43].

Науковець виділив декілька типів агресії, прояви яких можуть зустрічатися у людських стосунках. У першу чергу, відповідно до

емоцій і переживань, які її викликають, агресія може бути деструктивна і позитивна.

Що стосується деструктивної агресії, то вона у більшості випадків є захисною реакцією на неприємні переживання і викликається негативними емоціями, які заповняють особистість. Під час прояву такого типу агресії людина може завдати шкоду як оточуючим, так і собі.

На противагу деструктивній агресії виступає позитивна агресія, яка допомагає адаптуватися особистості в соціумі та задовольняти людські бажання і досягати поставленої мети. Такий тип агресії виникає завдяки вродженим інстинктам і проявляється у формі неворожої самозахисної поведінки, яка допомагає досягти окресленого результату.

Відповідно до того, яку позицію займає людина, агресія поділяється на ініціативну (напад ініціює агресор) та оборонну, де агресивна поведінка є реакцією на агресію іншої людини.

Дослідниця К. Сергеева трактує агресію як модель поведінки, зазначаючи, що «агресія може проявлятися як у стані людини зовні спокійної, так і в стані надзвичайного емоційного напруження. Також зовсім необов'язково, щоб агресори ненавиділи або навіть не симпатизували тим, на кого спрямовані їх дії. Багато хто заподіює страждання людям, до яких ставиться скоріше позитивно, ніж негативно» [33, 20]. Таким чином, агресія не завжди може бути наслідком гніву чи пов'язана з прагненням завдати шкоди іншим людям чи з негативними установками.

Розглянувши трактування понять «агресія», «агресивність», «агресивна поведінка», можемо зробити висновок, що науковці по різному трактують ці поняття, залежно від сфери своїх досліджень. Проте соціальна педагогіка увібрала в себе знання різних наук, що дозволяє нам користуватися науковими розвідками педагогів, психологів та соціологів.

1.2. Специфіка прояву агресії у дитячому і підлітковому віці

Проблема агресії підростаючого покоління є однією з найважливіших проблем людства. Адже діти і підлітки є майбутнім суспільства і найбільш динамічним його структурним елементом. Загально визнано, що на ступінь агресії людини у дорослому, зрілому віці впливає ступінь прояву агресії у дитинстві [30, с. 128-129]. Наразі агресивність є найбільш поширеним проявом поведінки серед дітей і підлітків. Це підтверджується як висновками спеціалістів, так і криміногенною ситуацією, яка спостерігається у суспільстві: щодня діти і підлітки скоюють 104 злочини, серед яких одне вбивство або нанесення тяжких тілесних пошкоджень, більше двох грабіжницьких нападів і т.п. [14].

Агресивна поведінка є досить поширеним явищем для дитячого і підліткового віку. Крім того, у процесі соціалізації підростаючої особистості агресивна поведінка виконує ряд важливих функцій. Нормою є те, що вона позбавляє страху, допомагає відстоювати власні інтереси, захищає від зовнішньої загрози, допомагає кращій адаптації.

Зміни, які відбуваються у політиці, ідеології, економіці, культурі сучасного українського соціуму істотно впливають на соціалізацію дітей і підлітків, загострюючи притаманні цьому віку проблеми соціального становлення. Підлітки як «найбільш динамічна соціальна група більш швидко й чутливо реагують на суспільні перетворення, зазнаючи значних змін у своїх інтересах, поглядах, ціннісних орієнтаціях, засвоюючи як позитивні, так і негативні зразки поведінки» [31].

Досліджуючи прояви агресії, А. Басс відмічає, що «агресію можна описати, використовуючи три основні шкали: фізична агресія – вербальна, активна агресія – пасивна, пряма агресія – непряма. Їх комбінації дають вісім можливих категорій, у рамках яких і відбувається

більшість агресивних дій» [20, с. 8]. Тому нам слід більш детально розглянути прояви агресії дітей і підлітків.

Фізична агресія (напад) – коли проти іншої особи використовується фізична сила.

Непряма агресія. Це можуть бути і дії, які спрямовані на іншу особу «поза її спиною», непрямо (плітки, злісні жарти), так і ні на кого не спрямовані вибухи гніву (крик, биття кулаками по стіні чи столу, гуркіт дверима тощо).

Вербальна агресія є проявом негативу як через форму (крик, сварка), так і через зміст словесного діалогу (прокльони, погрози, лайка).

Схильність до роздратування є готовністю особистості проявляти різкість, брутальність стосовно інших при найменшому порушенні внутрішньої рівноваги.

Негативізм є опозиційною манерою поведінки, зазвичай спрямовується проти формального лідера в учнівському колективі або дорослих, керівництва. Може зростати «від пасивного опору до активної боротьби проти сталих законів і звичаїв» [23].

Ворожі реакції можуть проявлятися у таких формах:

Образа – дитина заздрить комусь, або ненавидить оточуючих, при цьому відчуваючи на душу гіркоту, гнівається на увесь світ за справжні або придумані страждання.

Підозрілість – у підлітковому віці діти часто не довіряють дорослим і обережні стосовно людей, адже переконані, що оточуючі мають на думці заподіяти шкоду.

Психолог Е. Фромм поділяв агресію «на «злорякісну» – пристрасть до абсолютного панування над іншою живою істотою і бажання руйнувати – і «доброякісну» – поводження, пов'язане з обороною та відповідною реакцією на загрозу» [39]. Найчастіше у дитячому і підлітковому середовищі спостерігається доброякісна агресія, проявами

якої є псевдоагресія та оборонна агресія. До псевдоагресії відноситься ненавмисна агресія і агресія як самоствердження.

Ненавмисна агресія – це випадкове заподіяння шкоди людині. У молодшому підлітковому віці розповсюдженими є випадки, коли хтось когось ненавмисно штовхнув або випадково вдарив, хоча, при цьому наслідки можуть бути не такими уже і нешкідливими. Але це свідчить тільки про те, що дитина розгальмована і надмірно збудлива. Вона не відчуває меж дозволеного в грі або витівці, не може вчасно зупинитися і в результаті змитає все на своєму шляху.

Агресія як самоствердження проявляється для того, щоб зайняти певне місце в групі. Така поведінка цінується групою однолітків і дає підлітку відчуття безпеки та права на безкарність з боку тієї ж групи. У спілкуванні з дорослими (батьками, учителями) молодь теж проявляє агресію для самоствердження. У шкільному колективі діти і підлітки ніби тренуються, «відпрацьовують» лідерські якості, стають неформальними лідерами, у яких є своя команда, що підкоряється, виконує розпорядження. У спілкуванні зі старшими підростаюче покоління демонстративно протестує як проти фальші у поведінці дорослих, яку діти відчувають, так і проти будь-яких пропозицій і зауважень старших.

Оборонна агресія дитини незмінно супроводжується гнівом, який є реакцією на порушення її життєвих принципів, цінностей, якими вона керується. Гнів може викликати як фізична образа, так і образливе слово чи заборона чого-небудь тощо. Результатом є бурхливий протест, який по різному проявляється у підлітків, залежно від типу вищої нервової діяльності. Слабка за психотипом дитина заплаче, замкнеться в собі, а сильна буде давати здачі. Загалом агресивна поведінка не є прямим виявом гніву, це, найчастіше, спроба приховати щирі почуття.

Інструментальна агресія використовується дітьми щоб забезпечити себе чимось, дістати потрібне, яке дуже схоже на бажане. У

підлітковому віці бажання дітей не мають меж, що може призвести до проблем як з батьками, так і з правоохоронними органами. Батьки, які виконують всі примхи розпещених підлітків, у якийсь момент можуть відмовити у задоволенні бажаного. Відповідно, такі діти агресивно налаштовані і можуть піти на злочин.

Дослідниця Л. Семенюк виділяє чотири групи агресивних підлітків:

1. до першої групи відносяться підлітки, у яких деформована система життєвих цінностей, які мають споживацьке ставлення до інших та прагнуть задовольняти примітивні, аморальні потреби. Це егоїстичні діти, які є авторитетами самі для себе; цинічні, озлоблені, грубі, зухвалі, запальні та забіякуваті. У їх поведінці фізична агресивність посідає перше місце.

2. другу групу складають діти і підлітки, у яких деформована система життєвих цінностей, але вони мають певне коло інтересів. У цих дітей загострене почуття індивідуалізму, за рахунок утиску слабких і молодших займають привілейоване положення. Фізичну силу застосовують лише проти слабших і не завжди.

3. підлітки, які «знаходяться на роздоріжжі», повинні надати перевагу деформованим чи позитивним потребам, відносяться до третьої групи. Їх вирізняють однобічність інтересів, вміння пристосовуватися, брехливість. Переважає непряма і вербальна агресія.

4. четверту групу складають підлітки, у яких слабо деформовані потреби, відсутні конкретні інтереси і досить обмежене коло спілкування. Такі діти і підлітки не мають сили волі, недовірливі, боязкі та мстиві. Вони звикли запопадливо ставитися до старших і сильніших. У їх поведінці переважають вербальна агресія і негативізм [32].

Проте, усі діти і підлітки, схильні до агресії, мають і спільні риси: низький інтелектуальний рівень, відсутність захоплень та інтересів, бідність ціннісних орієнтацій, примітивність. Такі діти легко піддаються

навіюванням, копіюють поведінку інших, емоційно грубі, озлоблені на весь світ. У агресивних підлітків спостерігаються прояви завищеної або заниженої самооцінки, підвищена тривожність, вони бояться спілкуватися, егоцентричні, не вміють знаходити вихід з важких ситуацій тощо.

Водночас, серед агресивних дітей і підлітків зустрічаються і добре розвинені як інтелектуально, так і соціально. Агресивність у них є засобом підняття престижу, демонстрації власної самостійності та незалежності, дорослості.

Дуже часто агресивно налаштовані діти і підлітки займають опозиційну позицію стосовно офіційного керівництва школи. Вони є неформальними лідерами і опираються на свою реальну фізичну силу і приваблюють нерозбірливих у цілях і засобах підлітків своєю справедливістю.

Отже, у процесі розвитку особистості дитини і підлітка небезпеку несуть не стільки самі агресивні прояви поведінки, скільки їх наслідки і неправильна реакція оточуючих на них.

1.3. Фактори впливу на розвиток дитячої агресивності

У наукових джерелах відмічено, що «агресія – це вмотивована деструктивна поведінка, яка суперечить нормам та правилам існування людей у суспільстві, що наносить шкоду об'єктам нападу, завдає фізичної та моральної шкоди людям або викликає у них психологічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруги, страху, пригніченості)» [39]. Агресивна поведінка є проявом агресії і одним із показників соціальної дезадаптованості дитини. На думку А. Фурманова, агресія спостерігається уже навіть у дітей раннього віку. Проте у дошкільнят вона проявляється майже завжди у приступах упертості, на

які дорослі не можуть впливати. Дитина злиться чи гнівається, при чому може кусатися, брикатися, кричати, вередувати, навіть битися. Це відбувається тому, що під дією виховного впливу дорослих, вона не може досягнути бажаного. Дитина навіть не думає про те, що може своєю поведінкою нашкодити іншим. Але в більш старшому віці причиною конфліктів і сварок з однолітками стає бажання взяти чужі іграшки, при цьому діти у 5 разів частіше застосовують фізичну силу щоб добитися свого [42].

В процесі соціалізації дитина навчається контролювати свої негативні емоції, у тому числі і агресію. Це відбувається під впливом дорослих, які допомагають розв'язувати конфлікти без застосування сили. Якщо дитина знаходиться у несприятливому соціальному середовищі, то прояв агресії здійснюється лише через фізичне насилля, як інакше себе вести дитина просто не знає і не вміє.

Розглядаючи фактори впливу на розвиток дитячої агресивності, Ю. Клейберг виділив наступні:

- соціальний фактор (це ті соціокультурні умови середовища, в якому проживає людина: політичний і соціальний устрій країни, освіта, культура, релігія);
- психолого-педагогічний фактор (виховний вплив сім'ї, дошкільних закладів, школи, позашкільних установ, професійних закладів освіти);
- індивідуальний фактор (психологічні особливості дитини, які можуть перешкоджати успішній соціалізації та соціальній адаптації індивіда);
- особистісний фактор (наскільки дитина розуміє, підтримує норми і цінності, що панують у сімейному середовищі та включається у спільну діяльність; ставлення її до найближчого оточення, однолітків, вчителів, громадськості; життєва позиція, спрямування особистих

цінностей, прагнення до саморозвитку та самоосвіти, саморегуляції поведінки) [15].

На думку А. Бандури, агресивну поведінку дітей зумовлюють соціальні умови, у яких перебуває індивід. Наслідком зміни соціального оточення та умов життя є попередження чи зниження рівня агресивності людини. Як вважає А. Бандура, аналізуючи агресивну поведінку варто звертати увагу на три компоненти:

- 1) спосіб засвоєння агресивної поведінки;
- 2) провокуючі фактори;
- 3) вплив умов, за яких агресивна поведінка закріплюється [33, с. 29].

Людина засвоює певний ритуал агресивної поведінки того оточення, у якому перебуває. Дослідник А. Бандура наголошує, що «ворожі зразки поведінки засвоюються переважно із трьох джерел:

- 1) сім'ї, що є частиною соціальної системи;
- 2) субкультури;
- 3) символічного моделювання, що охоплює засоби масової інформації, особливо телебачення, розвиток якого значно розширив коло моделей наслідування для підростаючого покоління» [33, с. 29].

До факторів впливу на розвиток дитячої агресивності науковці Р. Кратчфілд та Х. Левінсон відносять навчання та виховання. Проте вони відмічають, що «над агресивними проявами можливий контроль. Він пов'язаний із процесами навічання контролю власних агресивних прагнень і вираження їх у формах, прийнятних у межах певної культури. Для такого контролю важливе значення має ранній досвід виховання дитини в конкретному культурному осередку, сімейні традиції та емоційне забарвлення ставлення батьків до дітей» [33, с. 29].

Сприяють підвищенню рівня агресивності дітей і підлітків засоби масової інформації. Жорстокість, яка демонструється з екранів телевізорів, моніторів комп'ютерів та в процесі онлайн-ігор, спричиняє у

дітей звикання до неї, ставлення до агресії як до нормальної повсякденної поведінки. Дослідження науковців показують, що телефір щогодинно транслює 9 актів фізичної та 8 актів вербальної агресії. Діти і підлітки наслідують агресивну поведінку героїв екрану, намагаються бути схожими на них, проявляючи агресію стосовно однолітків.

Сімейне мікросередовище має значний вплив на появу і закріплення у дітей ознак агресії. Так, у сім'ї, яка турбується про маленьку людину, окутує її любов'ю і позитивними емоціями, де панує атмосфера довіри, формується особистість із високими моральними нормами поведінки, яка здатна співпереживати іншим. Сім'я, у якій дорослі не цікавляться життям дитини, не приділяють уваги розвитку і вихованню підростаючого покоління, не можуть дати тепло і ласку дитині, негативно впливає на становлення особистості. У такій родині дитина виростає агресивною, а батьки байдуже і поблажливо ставляться до неї, заохочуючи її агресію. У асоціальних сім'ях з метою виховання застосовується сила, що спричиняє дитячу агресивність стосовно однолітків, жорстоке ставлення до інших. Підростаючи, така дитина залишається схильною до насилля і в подальшому. Дитина, постійно спостерігаючи прояви агресії і зазнаючи фізичне та психологічне насилля стосовно себе, бере таку поведінку на озброєння, за приклад наслідування, це стає для неї нормою.

Ряд науковців (І. Кон, Ю. Можгинський, А. Реан, І. Фурманов та інші), досліджуючи підліткову агресивність і вплив на неї особливостей сімейного середовища, виділили наступні чинники: «незацікавленість дітьми, байдужість до них; явне відторгнення підлітка, яке виявляється в неуважності, жорстокості; уникнення контактів батьків з дитиною; відсутність або недостатній контроль за дитиною у сполученні з поблажливим ставленням до проявів нею агресивної поведінки; гіперпротекція або гіпоопіка; непослідовність та розбіжність у висуванні

вимог; покарання переважають над заохоченнями, домінування заборон; культ насилля та фізичних покарань у родині» [39].

Згідно з дослідженнями психотерапевта В. Оклендера, на прояв агресивної поведінки дитини впливає, перш за все, середовище, у якому вона перебуває, її оточення, а не внутрішні мотиви чи прагнення діяти так, а не інакше. Дослідник стверджує, що «саме оточення (а не внутрішні труднощі) провокує дитину; якщо їй чогось і бракує, то це здатності впоратися з оточенням, що викликає в ній почуття страху і гніву. Дитина, у свою чергу, не знає як упоратися з почуттями, які породжує в ній це недружнє оточення. Іноді дитину сприймають як агресивну, якщо вона просто виявляє свій гнів. Тому, навчання культурних норм вираження гніву є профілактичним заходом і способом роботи з агресивними дітьми» [18].

У підлітковому віці, який є дуже складним і суперечливим як для підростаючої особистості, так і для батьків, діти стають егоцентричними, впертими, свавільними, Дуже часто батьки і підлітки не розуміють один одного. Тому науковців дуже цікавить цей період і викликає безліч питань. Так, Ю. Можгинський, розглядаючи підлітковий період, виділяє такі «характерні риси особистості підлітка: 1) емоційна нестійкість; 2) сором'язливість; 3) агресивність; 4) висока конфліктність як в родині, так і в школі; 5) максималізм; 6) підвищена тривожність; 7) прагнення до самостійності; 8) небажання примирюватися з надмірною батьківською опікою» [24, с. 8]

До провокуючих агресивну поведінку індивідуальних чинників особистості відносяться боязнь суспільного несхвалення, надмірна сором'язливість, дратівливість та підозрілість; релігійні та національні забобони; впевненість у безперечному праві розпоряджатися як своїм, так і чужим життям; сприйняття агресії як суспільної норми.

Також до факторів впливу на дитячу і підліткову агресивність американський психолог Д. Арнетт відносить: «гормональні зміни у

зв'язку зі статевим дозріванням, зміни у когнітивній сфері підлітків та вплив однолітків» [33, с. 39]. Агресивна поведінка є відповіддю на проблеми, зумовлені соціальним становленням і фізіологічним розвитком особистості.

Досліджуючи агресивну поведінку підлітків, С. Шабанова визначає її як «спосіб задоволення потреби у спілкуванні; самовираження та самоствердження; реакція на неблагополучну ситуацію, що склалася у сім'ї, та на жорстоке ставлення з боку батьків; досягнення значущої мети» [18]. Отже, діти і підлітки, схильні до агресії, своєю поведінкою захищаються від оточуючих, прагнуть довести, що вони сильні. І чим більше у них виникатиме проблем у процесі дорослішання, тим більша вірогідність того, що агресивна поведінка дітей і підлітків переросте в постійну реакцію на будь-яку ситуацію і стане компенсаторним механізмом при розв'язанні життєвих проблем.

Отже, формування агресивної поведінки у підлітків – складний процес, на який впливає багато факторів. Агресивна поведінка визначається впливом сімейного мікросередовища, однолітків, сусідства, засобів масової інформації та інших чинників. На рівень агресивної поведінки підлітка значною мірою впливає ступінь згуртованості родини, характер стосунків між членами сім'ї, близькість між батьками та дітьми, стиль батьківства і виховного впливу. Для успішної соціально-педагогічної роботи з дітьми і підлітками, схильними до агресії, необхідне чітке визначення факторів впливу на агресивну поведінку.

РОЗДІЛ 2

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З АГРЕСИВНИМИ ДІТЬМИ І ПІДЛІТКАМИ

2.1. Характеристика технології профілактики агресивної поведінки дітей і підлітків

Термін профілактика (з грецької *prophylaktikos* – запобіжний) застосовується у багатьох галузях знань і в широкому значенні слова розуміється як «дії або механізми, які вживаються для недопущення певних відхилень» [5, с. 156; 36, с. 64]. У соціальній роботі поняття «профілактика» трактується як «науково обґрунтовані та своєчасно впроваджені дії, спрямовані на попередження ймовірних фізичних, психологічних або соціальних колізій у окремих індивідів групи ризику, збереження, підтримка та захист нормального рівня життя та здоров'я людей, сприяння їм в досягненні поставлених цілей та розкриття їх внутрішніх потенціалів» [10, с. 369]. Звідси, профілактику розуміємо як попередження і подолання фізичних, психологічних і соціальних відхилень та сприяння нормальному функціонуванню особистості.

Науковець І. Зверева визначає профілактику як «систему, комплекс заходів, спрямованих на локалізацію, обмеження і попередження соціальних відхилень та негативних явищ» [37]. Таким чином, профілактика має носити системний, а не поодинокий характер.

Дослідниця Т. Алексеєнко також наголошує на комплексному застосуванні превентивних заходів медико-психологічного і соціально-педагогічного спрямування [37].

Соціальна профілактика розглядається І. Зверевою як «вид соціальної діяльності спеціально уповноважених органів держави, соціальних служб для молоді, об'єднань громадян та інших соціальних інституцій, спрямованої на здійснення системи заходів щодо

попередження аморальної протиправної, іншої неправомірної антисоціальної поведінки дітей і молоді, виявлення і запобігання будь-якого негативного впливу та його наслідків на їхнє життя і здоров'я, усунення причини і умов їх асоціальної поведінки» [12].

На думку О. Безпалько, профілактика як «напрямок соціально-педагогічної діяльності в школі спрямована на запобігання соціальних проблем неповнолітніх та попередження вже існуючих ускладнень або негативних явищ у соціальному середовищі дітей» [1].

Дослідниця А. Капська визначає соціально-педагогічну профілактику як «комплекс індивідуальних або колективних заходів, спрямованих на особистість та її оточення з метою недопущення розвитку негативних тенденцій у поведінці неповнолітніх, формування соціально позитивних рис та якостей та нейтралізацію негативної дії соціуму і переорієнтацію особистості у процесі перевиховання» [13].

Соціально-педагогічна профілактика у школі є окремим напрямом соціально-педагогічної діяльності з дітьми і підлітками. Профілактика агресивної поведінки дітей і підлітків включена у зміст соціально-педагогічної профілактики, яка має на меті формування у підростаючого покоління соціально схвалюваної системи життєвих цінностей і прийнятих у суспільстві норм поведінки та повинна контролювати їх виконання.

Профілактичний вплив буде ефективним тільки в тому випадку, якщо проблема буде адекватно сприйматися та соціальні педагоги і психологи підберуть і використовуватимуть доцільні методи та засоби профілактичної роботи на різних рівнях (див. додаток А). Дослідниця М. Шакурова виділяє такі «рівні профілактики агресивної поведінки дітей: 1) загальносуспільний, що передбачає діяльність держави, суспільства, їхніх інститутів на вирішення певних протиріч у житті людини; 2) соціальний рівень, що характеризується цілеспрямованістю впливу на негативні фактори, які породжують виникнення агресивної

поведінки школярів; 3) індивідуальний рівень, який являє собою роботу з конкретною дитиною, поведінка якої характеризується відкрито-агресивними проявами [44, с. 89].

Для успішної профілактики агресивної поведінки дітей і підлітків, науковці І. Іванова і Л. Тюптя пропонують структурувати роботу соціального педагога таким чином:

1) постановка і дослідження проблеми; планування діяльності, організаційна і методична підтримка; вплив на особистість (профілактична інтервенція) і вплив на проблемне середовище;

2) вплив на особистість: підвищення ресурсів особистості, корекція негативних особистісних якостей; розвиток якостей, які підвищують адаптивні можливості особистості, формування адекватного ставлення до проблеми;

3) моніторинг проблеми, аналіз ефективності профілактичних дій [41, с. 349].

Здійснюючи профілактичну роботу, важливо знати яка існує класифікація профілактики, підтримана ВООЗ ще у 1990 році. Розглянемо її більш детально.

Первинна профілактика носить інформаційно-роз'яснювальний характер, що «забезпечує формування розуміння дітьми цінностей та розвиток особистісних якостей і навичок, які допоможуть відмовитися від певних стандартів поведінки та негативних звичок. Первинна профілактика є найбільш масовою та неспецифічною. Завдяки своєчасності, повноті та постійності вона є найважливішим видом превентивних заходів при запобіганні відхилень у поведінці людини» [16].

Вторинна профілактика, як відмічає Г. Кожина, має на меті обмежити розповсюдження негативних явищ, які спрямовані не тільки на зміну поведінки, що відхиляється від норми, на індивідуальному рівні, але і на ті обставини, які її спричиняють.

Третинна профілактика націлена на попередження рецидивів негативних явищ у соціумі та негативної поведінки осіб, яким була притаманна така поведінка раніше, а також на ресоціалізацію особистості в суспільстві [16]

У соціальній педагогіці найдієвішим у роботі з дітьми і підлітками є компетентнісний підхід. Його впровадження у профілактичну роботу з агресивним підростаючим поколінням є досить актуальним на сьогодні, адже надає можливість підлітками розкрити свої внутрішні ресурси, спрямовані на самопізнання і саморозвиток власної особистості. У компетентнісному підході результатом профілактичної соціально-педагогічної роботи з дітьми має бути сформована активна особистість, яка володіє необхідними життєвими компетентностями.

До ключових компетентностей людини, як відмічає О. Овчарук, належать три групи компетентностей, які впливають на життєве самовизначення особистості. Розглянемо їх більш детально.

1. Соціальні компетентності являють собою уміння людини знаходити вихід з різних життєвих ситуацій, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими людьми; активну життєву позицію особистості; навички спілкування, соціальні і громадянські уміння; вміння визначити свої соціальні ролі; мобільність.

2. Мотиваційні компетентності включають у себе мотиви, якими керується людина у повсякденному житті, інтереси; завдяки їм дитина краще навчається, адаптується до оточуючого середовища, досягає життєвого успіху, вміє визначати життєві цілі і розставляти пріоритети.

3. Функціональні компетентності дозволяють застосовувати отримані знання на практиці, використовувати інформаційні джерела для саморозвитку особистості [17].

Розвиваючи у дітей і підлітків вищезазначені компетентності, соціальний педагог сприяє зниженню рівня агресивної поведінки

школярів і допомагає їм у самоосвіті, саморозвитку, навчає здійснювати рефлексію та робити відповідальний вибір.

До організаційних форм профілактичної діяльності соціального педагога з дітьми і підлітками належать профілактичний захід і профілактична програма.

Даючи визначення поняттю «профілактичний захід», Т. Журавель наголошує, що це «спеціально організована взаємодія виконавців профілактичної роботи (фахівців або волонтерів) і представників цільової групи, спрямована на попередження соціальної проблеми чи подолання окремих її чинників» [11].

Варто відмітити, що профілактичні заходи слід проводити систематично і поєднувати їх з іншими формами профілактичної роботи. Також їх доцільно використовувати для розв'язання окремих проблем, що не потребують комплексної профілактики.

На думку О. Безпалько, у більш складних випадках для реалізації технології комплексної соціальної профілактики необхідно застосовувати профілактичні програми, які являють собою «спеціально розроблений комплекс (систему) заходів, спрямованих на запобігання конкретній соціальній проблемі (або декільком пов'язаним між собою проблемам)» [3]. Профілактичні програми дають можливість залучити до їх впровадження фахівців різних сфер діяльності, організувати співпрацю установ, які зацікавлені у профілактиці проблеми.

Профілактика агресивної поведінки дітей і підлітків пов'язана із способом життя цільової групи, тому її потрібно організовувати комплексно, впливати на все соціальне середовище та залучати різні соціальні інститути. Тому профілактичні заходи є більш ефективними в комплексі з іншими заходами у процесі реалізації профілактичного впливу, який представляє собою спеціально розроблений комплекс (систему) заходів, спрямованих на запобігання конкретній соціальній проблемі.

У роботі з профілактики агресивної поведінки дітей і підлітків, соціальний педагог, як відмічають науковці, повинен дотримуватися таких принципів: довготривалість та неперервність, послідовність та систематичність, адресність, своєчасність, доступність, інтеграція в навчально-виховний процес, комплексність [21, с. 136]. Дотримання принципів профілактичної роботи допомагає глибшому осмисленню процесу профілактики, в першу чергу спрямовує його на залучення необхідних соціальних суб'єктів для її реалізації (сім'я, однолітки, дитсадок, школа, ЗМІ, позашкільні заклади, релігійні організації, громадські об'єднання, соціальні служби і заклади тощо).

Науковець та практик Р. Овчарова наголошує, що у школі потрібно створювати соціально-педагогічні умови профілактики агресивної поведінки дітей і підлітків, адже вони нейтралізують та корегують негативні впливи на підростаючу особистість. Дослідниця виділяє наступні «соціально-педагогічні умови профілактики:

1) виявлення розповсюдженості різноманітних типів та форм агресивної поведінки, факторів, що провокують їх виникнення, а також вивчення потреб учнів та батьків під час навчання та виховання;

2) аналіз результатів вивчення поглядів школярів, батьків та розробка на їх основі програми профілактики відхилень;

3) підвищення педагогічного потенціалу вчителів із проблеми агресивної поведінки та підготовка до організації виховного впливу у взаємодії з іншими соціальними інститутами;

4) створення в школі психолого-педагогічних умов, розвиток ефективної взаємодії з родиною, закладами додаткової освіти» [25, с. 289].

Соціально-педагогічну роботу з дітьми і підлітками, схильними до агресії, треба проводити у взаємодії з соціальними інститутами, адже формування і розвиток дитини відбуваються у суспільстві під впливом певних соціальних інститутів.

2.2. Особливості технологій нейтралізації агресивних проявів у дітей і підлітків

Щоб попередити агресивну поведінку дітей і підлітків, схильних до агресії, можна використовувати широкий спектр різноманітних можливостей. Інколи необхідне термінове втручання батьків або педагогів. Таке втручання є екстремим і націлене на конструктивне розв'язання конфліктів, дозволяє зменшити, а то і зовсім уникнути проявів агресії. У таких ситуаціях соціальні педагоги, учителі та батьки повинні мати відповідні знання і навички співпраці з дітьми і підлітками, схильними до агресії. Для цього психологи і соціальні педагоги мають озброїти батьків відповідними вміннями і установками. Для більш ефективного впливу на агресивну поведінку дітей та підлітків відділом освіти, молоді та спорту Хмельницької районної адміністрації були розроблені спеціальні рекомендації для дорослих, які дозволять конструктивно розв'язати конфлікти, що виникають між дітьми та підлітками і дорослими [39].

1. Якщо діти і підлітки проявляють незначну агресію, дорослі повинні ставитися до цього спокійно.

У випадку, коли агресивна поведінка дітей і підлітків не є небезпечною і її можна пояснити, варто застосовувати такі **позитивні стратегії**: повністю ігнорувати реакції підлітків; висловлювати емпатію («Звісно, ти ображений, я розумію...»); переключення уваги, запропонувати яке-небудь завдання, наголосивши на позитивних якостях чи вміннях дитини («Допоможи брату, будь ласка, намалювати малюнок, адже ти вмієш це робити краще за мене»); позитивне пояснення агресивної поведінки («Ти злий тому, що давно не відпочивав»).

Як зазначали вище, агресія природна для людей, тому адекватна й безпечна агресивна поведінка не потребує втручання. Дуже часто агресія

є способом повернути до себе увагу. Якщо діти і підлітки проявляють гнів у допустимих межах і через об'єктивні причини, потрібно дозволити їм відреагувати на подразник та уважно вислухати, а вже потім переключити увагу дітей на щось інше.

2. Варто акцентувати увагу на вчинках (поведінці), а не на особистості.

Варто використовувати **техніку об'єктивного опису поведінки**. Коли дитина спокійна, треба обговорити з нею її поведінку. Слід згадати, як вона проявляла агресію, що говорила, як діяла, не оцінюючи її дії. Емоційно забарвлені критичні висловлювання викликають роздратування й протест і не дозволяють спокійно описати проблему.

Слід обговорювати конкретні факти, те, що відбулося «тут і зараз», не пригадуючи попередні негативні вчинки. Не варто «читати мораль», адже це неефективно. Треба наголосити на негативних наслідках поведінки, акцентуючи на тому, що агресія в першу чергу найбільше шкодить самій дитині. Важливо описати можливі конструктивні способи поведінки в конфлікті.

Важливою також є **техніка встановлення з дитиною зворотного зв'язку**. Варто використовувати такі прийоми, як «констатація факту («Ти поводишся агресивно»); питання, яке констатує («Ти злишся?»); розкриття мотивів агресора («Ти хочеш мене образити?», «Ти хочеш продемонструвати свою силу?»); виявлення своїх власних почуттів стосовно небажаної поведінки («Мені не подобається, коли зі мною говорять таким тоном», «Я серджуся, коли на мене хтось голосно кричить»); апеляція до правил («Ми ж з тобою домовлялися!»)» [39].

Під час встановлення зворотного зв'язку з підлітком, дорослий повинен проявити зацікавленість, доброзичливість і твердість. Дитина має зрозуміти, що батьки люблять його, але їм не подобається його поведінка.

3. Дорослі повинні контролювати власні негативні емоції.

Під час взаємодії із дітьми і підлітками, схильними до агресії, батьки і вчителі відчувають роздратування, гнів, обурення, страх або безпорадність. Ці переживання є природними і нормальними, але дорослі повинні зрозуміти ці почуття і опанувати себе. Адже керуючи власними негативними емоціями, дорослі не підкріплюють агресивну поведінку дитини, а зберігають хороші стосунки з нею й демонструють приклад взаємодії з агресивною людиною.

4. Дорослі повинні знизити рівень напруження ситуації.

Дуже часто, взаємодіючи із дітьми і підлітками, схильними до агресії, дорослі підвищують голос, використовують загрозливий тон; демонструють свою владу («Головний тут поки що я», «Я так сказав»); кричать, обурюються; застосовують агресивні пози й жести: стиснуті щелепи, зчеплені руки, розмова «крізь зуби»; саркастично розмовляють з дітьми, глузують з них, висміюють і передражнюють; дають негативну оцінку особистості дитини, її близьких або друзів; застосовують фізичну силу; залучають до конфлікту сторонніх людей; твердо наполягають на своїй правоті; читають нотації, «проповіді», «моралі»; карають або погрожують покарати; висловлюють узагальнення: «Ти, як і всі», «Ти, як завжди...», «Ти ніколи не...»; порівнюють дитину з її однолітками не на користь дитини; застосовують команди, висувають жорсткі вимоги, тиск. Такими діями дорослі лише посилюють конфлікт.

5. Обговорення проступку.

Обговорювати негативну поведінку дітей треба тільки тоді, коли всі спокійні. Хоча і відкладати розмову надовго не можна. Бесіду слід проводити наодинці з дитиною, без свідків, лише пізніше можна обговорити все в класі чи сім'ї. Розмовляючи з дитиною, дорослим треба бути спокійними і об'єктивними та детально обговорити наслідки агресії та її шкоду як для себе, так і для інших.

6. Ніколи не можна привселюдно засуджувати дітей і підлітків, щоб не зруйнувати їх позитивну репутацію.

Дітям і підліткам дуже важко признати свою неправоту і недоліки в поведінці, адже вони дуже бояться публічного осуду і негативної оцінки їх поведінки іншими. Дійсно, погана репутація та негативний ярлик небезпечні, адже вони можуть надовго закріпитися за підлітком і спонукати його до агресивної поведінки.

Тому варто привселюдно мінімізувати провину підлітка, щоб зберегти його позитивну репутацію («Ти погано почувашся», «Ти образив його не спеціально»). Лише під час бесіди віч-на-віч розкрити істину, але не вимагати повного підкорення, щоб не спровокувати новий вибух агресії; нехай підліток чи дитина виконає всі вимоги по-своєму; знайти компроміс, запропонувати угоду з взаємними поступками.

7. Дорослі завжди повинні демонструвати дітям і підліткам модель неагресивної поведінки.

Лише демонструючи завжди модель неагресивної поведінки можна навчити молодь контролювати агресію. Коли обидві сторони проявляють агресію, не володіють собою, то не зрозуміло що роботи: чи довести свою владу, чи мирно розв'язати конфлікт.

Поведінка дорослого має бути неагресивною. Чим менша дитина, тим більш доброзичливішою повинна бути поведінка дорослого у відповідь на агресію дітей.

Дорослий, демонструючи зразок конструктивної поведінки, використовує такі прийоми: «витримка паузи (мовчазне зацікавлене вислуховування дитини); тайм-аут – надання можливості дитині заспокоїтися наодинці; навіювання спокою невербальними засобами; прояснення ситуації за допомогою додаткових запитань; використання гумору; визнання почуттів дитини; повідомлення своїх інтересів; апеляція до правил» [39].

Якщо дорослий буде щирий із дитиною, то вона швидко навчиться використовувати неагресивні моделі поведінки. До дітей і підлітків, схильних до агресії варто «використовувати м'яку тактику: 1) ігнорування; 2) переключення уваги; 3) «тактовний вихід». Часто цього достатньо для того, щоб попередити посилення агресії і розрядити ситуацію» [18].

Робота з дітьми і підлітками, схильними до агресії, повинна проводитись у двох напрямках. По-перше, доцільно шукати позитивні способи приборкання гніву. Науковці виділяють «чотири фази такої роботи: надати підліткам практично прийнятні методи для вираження прихованого гніву; допомогти їм підійти до реального сприйняття почуття гніву, який вони можуть стримувати; дати можливість встановити прямий вербальний контакт з почуттям гніву: нехай скажуть усе, що бажають, тому, кому потрібно; обговорювати з ними проблему гніву: що змушує їх гніватися, як вони це виявляють і як поведуться в цей час. По-друге, дорослим, які перебувають поряд з агресивною дитиною, необхідно пам'ятати, що виникненню й закріпленню в дітей агресивної поведінки сприяє особиста агресивність дорослих» [18].

Дорослі повинні завжди подавати дітям і підліткам приклад конструктивного розв'язання конфлікту і ніколи не відповідати агресією на агресію. Також не можна суворо карати підлітка за агресивну поведінку, тому що це закріплює негативні форми поведінки, проте не можна і заохочувати агресію.

2.3. Характеристика профілактичної програми «Модель профілактики булінгу в дитячому середовищі»

У 2019 році серед авторських програм, представлених на Всеукраїнському конкурсі «Нові технології у новій школі», на II (обласному) етапі у номінації «Профілактичні програми» перемогла робота «Модель профілактики булінгу в дитячому середовищі». Її авторами стали випускники Херсонського державного університету соціально-психологічного факультету Хабрат Крістіна (практичний психолог школи № 52 м. Херсона), Дудко Ольга (соціальний педагог школи № 52 м. Херсона), Кулакова Наталія (соціальний педагог школи № 37 м. Херсона), Волович Олеся (соціальний педагог НВК №15 Херсонської міської ради). У нашій кваліфікаційній роботі ми вирішили схарактеризувати саме цю програму, адже, на нашу думку, вона є зразком соціально-педагогічної роботи з дітьми і підлітками, схильними до агресії і розроблена людьми, яких ми знаємо.

Означена профілактична програма була впроваджена у роботу Херсонської спеціалізованої школи I-III ступенів № 52 з поглибленим вивченням української мови Херсонської міської ради, Херсонської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 37 ім. В. Дробота та Херсонського навчально-виховного комплексу «Дошкільний навчальний заклад – загальноосвітня школа I-III ступенів» № 15 Херсонської міської ради. До реалізації програми було залучено 78 учнів 5-7 класів, 40 вчителів та 68 батьків. Результати її впровадження були досить ефективними, тому представлена профілактична програма може стати широко використовуваним підходом до позитивного розвитку молоді як на Херсонщині, так і по всій Україні.

Дана профілактична програма розроблена для дітей і підлітків віком 10-14 років та розрахована на 3 місяці і 1 тиждень. Перший тиждень – підготовка, діагностика та обробка результатів

діагностування дітей і підлітків. Наступні три місяці – профілактичні заняття, які включають 10 занять для учнів (тривалість 1 год.15 хв.) і по 2 заняття для вчителів та батьків. Ці заняття проводяться один раз на тиждень.

Профілактична програма має на меті мобілізацію внутрішніх ресурсів учасників, формування у них навичок саморегуляції та самоконтролю; навчити дітей і підлітків, схильних до агресії, спілкуватися з ровесниками, батьками та іншими дорослими і конструктивно вирішувати конфлікти; підвищити самооцінку та сприйняття особистості в суспільстві.

Учасників віком від 10 до 14 років рекомендовано об'єднувати у групи, чисельністю не більше 25 чоловік.

У профілактичній програмі висунуті наступні завдання: «ознайомлення учнів з явищем булінгу, як прояву дитячої агресії та третирування; навчання учнів прийомам саморегуляції, ефективних комунікацій та культури спілкування; формування вміння вирішувати конфліктні ситуації мирним шляхом; формування мотивації до самовиховання та саморозвитку, забезпечивши її необхідними психологічними прийомами, ресурсами та засобами» [27].

Автори профілактичної програми пропонують впроваджувати у роботу з дітьми і підлітками такі форми і методи роботи, як інформаційні повідомлення, перегляд відеороликів і презентацій, психологічні та інтерактивні ігри, соціально-психологічні вправи, робота в парах, групова робота, арт-терапія, візуалізація, дискусії, обговорення, рефлексія.

Профілактична програма «Модель профілактики булінгу в дитячому середовищі» об'єднана у три блоки, які складаються із профілактичних занять. Профілактичні заняття побудовані за зразком тренінгу: на початку проводиться вправа на привітання; в основній частині зібрані вправи, які спрямовані на особистісний розвиток дітей і

підлітків, на формування вмінь ефективно взаємодіяти та спілкуватися з оточуючими; у кінці заняття – вправи на рефлексію та саморефлексію.

Блок перший спрямований на позитивні зміни у поведінці дітей і підлітків, схильних до агресії, на усунення агресивних проявів у міжособистісних стосунках, на оволодіння навичками контролювати свої емоції, бути толерантними до інших, проявляти повагу до думок інших людей. Він містить 10 занять для учнів, кожне з яких має свою тему та мету, об'єднану спільною метою. Охарактеризуємо кожне з цих занять більш детально.

1. Привітання – знайомство (знайомство учасників групи між собою та формування у дітей розуміння явища «булінгу»). Заняття містить наступні вправи:

- Вступне слово ведучого (5 хв);
- Вправа «Мій настрій» (10 хв);
- Ознайомлення з правилами роботи (5хв);
- Інформаційне повідомлення «Булінг та його види» (10 хв);
- Вправа «Дерево очікувань» (15 хв);
- Вправа «Негатив у смітті» (15 хв);
- Вправа «Усмішка по колу» (10 хв);
- Підведення підсумків. Рефлексія (5хв).

Як бачимо, це профілактичне заняття є вступним. Воно включає в себе різні методи роботи, які сприяють взаємодії учасників, допомагають налагодити зв'язок з дітьми.

2. Булінг у дитячому середовищі (формування толерантного ставлення до оточуючих, розвиток співчуття до чужого горя; запобігання насилля у дитячому середовищі; виховання культури спілкування):

- Привітання та об'єднання дітей у групи (2 групи – «Булі», «Жертви»); Тест «Три тварини» (10 хв);
- Ознайомлення з правилами роботи (5 хв);

- Перегляд відеоролика «Насилля у школі» (10 хв);
- Інформаційне повідомлення про поняття «булінг» та «конфлікт» (5 хв);
- Вправа «Скринька безпеки» (10 хв);
- Вправа «Я зможу допомогти» (10 хв);
- Вправа «Наслідки булінгу» (5 хв);
- Підведення підсумків. Рефлексія (5 хв).

3. Світ емоцій та почуттів (формування та розвиток навичок саморегуляції психоемоційних станів, попередження проявів агресії, сприяння позитивним змінам у поведінці):

- Привітання та налаштування дітей на позитивну атмосферу;
Вправа «Радий тебе бачити»(5 хв);
- Ознайомлення з правилами роботи (5 хв);
- Вправа «Словник емоцій та почуттів» (10 хв);
- Інформаційна довідка «10 базових емоцій»
(презентація) (10 хв);
- Вправа «Мені подобається твій...» (10 хв);
- Вправа «Ти мені дуже потрібний» (10 хв);
- Підведення підсумків. Рефлексія (10 хв).

4. Внутрішній світ людини (ознайомлення учнів зі світом емоцій та почуттів, розвиток емоційного самоусвідомлення та компетенцій; розвиток уміння спостерігати за перебігом емоцій, тілесних відчуттів, думок, ідентифікувати (розпізнавати, називати), аналізувати власні емоції, почуття та розуміти причини їх виникнення):

- Привітання та налаштування дітей на позитивну атмосферу;
Вправа «Мій настрій» (10 хв);
- Ознайомлення з правилами роботи (5 хв);
- Інтерактивна міні-лекція «Внутрішній світ людини»
(презентація) (10 хв);

- Вправа «Емоції та почуття» (10 хв);
- Терапевтична вправа «Фантом» (презентація) (10 хв);
- Вправа «Емоційний самоаналіз» (презентація) (10 хв);
- Підведення підсумків. Рефлексія (5 хв).

5. Позитивне мислення (формування усвідомлення взаємозв'язку емоційної компетентності, позитивного мислення та самоефективності; розвиток позитивного мислення):

- Привітання. Вправа «Імпульс» (5 хв);
- Ознайомлення з правилами роботи (5 хв);
- Вступне слово ведучого (10 хв);
- Притча «Іспит» (5 хв);
- Вправа-розминка «Веселий фотограф» (10 хв);
- Вправа «Скептики і оптимісти» (10 хв);
- Вправа «Віддзеркалення» (10 хв);
- Вправа прощання «Ти – молодець» (10 хв);
- Домашнє завдання (5 хв).

6. Життя без насильства (ознайомлення дітей з актуальністю проблеми насильства у шкільному середовищі, видами насильства та вироблення відповідної стратегії поведінки у ситуації ризику; розвивати вміння аргументувати свої дії з попередження насильства на основі власної відповідальності):

- Привітання та налаштування дітей на позитивну атмосферу (5 хв);
- Ознайомлення з правилами роботи (5 хв);
- Мозковий штурм «Що таке насильство, його прояви» (10 хв);
- Вправа «Надірване серце» (15 хв);
- Вправа «Міф чи реальність» (10 хв);
- Тест «Насильство» (5 хв);

- Вправа «Склади серце» (15 хв);
- Підведення підсумків. Рефлексія (5 хв).

7. Приборкай дракона (формування в учасників позитивне ставлення до себе та інших, набуття навичок саморегуляції та зниження емоційної напруги):

- Вправа «У дзеркала два обличчя» (10 хв);
- Ознайомлення з правилами роботи (5 хв);
- Вправа «Паркан очікувань» (10 хв);
- Вправа «Мій дракон, мої недоліки» (10 хв);
- Вправа «Вгадай емоцію» (10 хв);
- Вправа «Малюнок відчуттями» (10 хв);
- Вправа «Море хвилюється» (5 хв);
- Підведення підсумків. Рефлексія (5 хв).

8. Взаємодія у групі (розвиток групової згуртованості, взаємодії, створення приємної обстановки):

- Привітання (7 хв);
- Ознайомлення правилами (5 хв);
- Міні-лекція (5 хв);
- Вправа «Веселий рахунок» (10 хв);
- Вправа «Поміняйтеся місцями» (7 хв);
- Вправа «Вавилонська вежа» (10 хв);
- Вправа «Павутина дружби» (10 хв);
- Підведення підсумків. Рефлексія (6 хв).

9. Моє майбутнє залежить від мене (формування у дітей і підлітків об'єктивної самооцінки, позитивного ставлення до себе; виховання культури спілкування):

- Привітання, обговорення правил роботи (5 хв);
- Вправа «Комплімент» (10 хв);
- Вправа «Похвальний лист» (15 хв);

- Гра-розминка «Австралійський дощ» (5 хв);
- Вправа «Але ж ти молодець» (15 хв);
- Вправа на саморегуляцію «Могутнє дерево» (15 хв);
- Підведення підсумків. Рефлексія (5 хв).

10. Коло – Міжособистісні стосунки у класі («зцілення» учасників, спрямування на відновлення їх взаємодії у громаді):

- Привітання, вступне слово (5 хв);
- Обговорення та прийняття правил (10 хв);
- Ритуал відкриття Кола (5 хв);
- Питання для Кола (35 хв);
- Ритуал закриття Кола (5 хв).

Другий блок профілактичних занять, який спрямований на встановлення взаємодії між учнями і вчителями та на формування вмінь конструктивного розв'язання конфліктів, складається із двох занять.

1. Коло цінностей для учителів (формування в групі спільних уявлень про цінності, сприяння розкриттю учасників та встановленню атмосфери довіри):

- Привітання. Вступне слово (5 хв);
- Обговорення та прийняття правил (10 хв);
- Ритуал відкриття Кола (5 хв);
- Питання для Кола (35 хв);
- Ритуал закриття Кола (5 хв).

2. Коло для учителів: вирішення конфліктів – стосунки у класі (знаходження шляхів вирішення конфліктів в класі):

- Привітання. Вступне слово (5 хв);
- Обговорення та прийняття правил (10 хв);
- Ритуал відкриття Кола (5 хв);
- Питання для Кола (35 хв);
- Ритуал закриття Кола (5 хв).

До третього блоку входять заняття для батьків, які сприяють налагодженню довірливих стосунків у сім'ях, допомагають краще зрозуміти проблеми дітей у шкільному середовищі.

1. Коло цінностей для батьків (формування в групі спільних уявлень про цінності, сприяння розкриттю учасників та встановленню атмосфери довіри):

- Привітання. Вступне слово (5 хв);
- Обговорення та прийняття правил (10 хв);
- Ритуал відкриття Кола (5 хв);
- Питання для Кола (35 хв);
- Ритуал закриття Кола (5 хв).

2. Коло для батьків: вирішення конфліктів – стосунки у класі (знаходження шляхів вирішення конфліктів в класі):

- Привітання. Вступне слово (5 хв);
- Обговорення та прийняття правил (10 хв);
- Ритуал відкриття Кола (5 хв);
- Питання для Кола (35 хв);
- Ритуал закриття Кола (5 хв) [27].

Означена програма позитивно впливає на розвиток дітей і підлітків: учні стають турботливими, розуміють відповідальність за свої вчинки, їх поведінка стає менш агресивною, водночас формуються необхідні позитивні якості для успішного дорослого життя. Вона довела свою ефективність і може бути впроваджена соціальними педагогами та практичними психологами у роботу з дітьми і підлітками, схильними до агресії.

ВИСНОВКИ

Агресивність як прояв активності притаманна всім людям. Тому в широкому розумінні її можна тлумачити як негативне явище. Позитивним у агресивності, як здатності до активності є ініціатива до подолання труднощів, боротьба за виживання, самовдосконалення. Негативного значення агресивність набуває тоді, коли через недоліки соціальної адаптації людина конфліктує з оточенням, неадекватно засвоює і порушує моральні норми, завдаючи шкоди іншим. Агресивні діти – це діти з особливостями індивідуальної поведінки, що містить у собі дії, спрямовані на завдання фізичної або психологічної шкоди іншій людині.

До проявів агресії у дитячому і підлітковому віці відносяться фізична агресія (напад), непряма агресія (плітки, злісні жарти), вибухи люті (лемент, тупання ногами, биття кулаками по столу, ляскіт дверима й ін.), вербальна агресія (лемент, вереск, сварка, погрози, прокльони, лайка), схильність до роздратування, негативізм, форми ворожих реакцій (образа, заздрість і ненависть; підозрілість, недовіра й обережність). У дитячому і підлітковому віці агресія часто проявляється як псевдоагресія (ненавмисна агресія і агресія як спроба самоствердження), оборонна агресія й інструментальна агресія.

Агресивність у поведінці дитини зумовлена анатомо-фізіологічними особливостями віку, тобто біологічними причинами, але дуже часто до них приєднуються соціальні причини. На появу агресивної поведінки у дітей і підлітків впливає багато факторів, у тому числі вік, індивідуальні особливості, зовнішні фізичні і соціальні умови. Найбільший вплив на формування агресивної поведінки дітей має реальна поведінка батьків, сімейне насилля.

Невтішна статистика стосовно поведінкових девіацій серед дітей, яка транслюється в системі середньої освіти, змушує соціальних педагогів шукати ефективні шляхи та засоби діяльності, які б допомогли вирішити ці проблеми. Профілактика агресивної поведінки дітей – це

складна, соціально зумовлена система дій, яка вимагає науково-теоретичної розробки та впровадження дієвих заходів із попередження агресивної поведінки у дітей. Позитивний результат в роботі з профілактики жорстокого агресивного поведіння в учнівському середовищі можливий лише тоді, коли у навчальних закладах буде система впровадження превентивних заходів з профілактики насильства, жорсткого поведіння та агресивної поведінки серед неповнолітніх, запобігання негативних проявів серед учнівської молоді, систематично проводитимуться інформаційно-профілактичні заходи з батьками

Технології нейтралізації агресивних проявів повинні носити комплексний системний характер і враховувати основні характерологічні особливості агресивних дітей: відсутність контролю над своїми емоціями; обмежений набір поведінкових реакцій у проблемних для них ситуаціях, відсутність емпатії й високий рівень тривожності, а також неадекватна самооцінка. Для того щоб результат профілактичної роботи з агресивною дитиною був стійким, необхідне пророблення кожної характерологічної особливості дитини.

Профілактична програма «Модель профілактики булінгу в дитячому середовищі» була реалізована у школах м. Херсона. До роботи було залучено 78 школярів 5-7 класів, 40 вчителів та 68 батьків. Програма діяла 3 місяці і 1 тиждень. У перший тиждень проводилася діагностика дітей і підлітків та обробка результатів. Наступні три місяці проходили профілактичні заняття, які включали 10 занять для учнів і по 2 заняття для вчителів та батьків. Ця програма дала змогу мобілізувати внутрішні ресурси учасників; сформувати у них навички саморегуляції та самоконтролю, ефективного спілкування з ровесниками, батьками та іншими дорослими та конструктивного вирішення конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методологічні основи: монографія. Київ: Наук. світ, 2006. 363 с.
2. Безпалько О.В., Зверєва І.Д., Веретенко Т.Г. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / за ред. О.В. Безпалько. Київ: Академвидав, 2013. 312 с. («Альма-матер»).
3. Безпалько О.В., Зимівець Н.В., Журавель Т.В., Лютий В.П. Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки: посіб. для спец. приймальників-розподільників, притулків для неповнолітніх та виховних колоній / за заг. ред. Р.Х. Вайноли, Т.Л. Лях. Київ: ТОВ «ДКБ «РОТЕКС», 2007. 190 с.
4. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. Санкт-Петербург: Питер, 1998. 336 с.
5. Гэррод Дж. Социология: А-Я: словарь-справочник / Дж. Гэррод, Т. Лоусон; пер. с англ. К. Ткаченко. Москва: ФАИР-ПРЕС, 2000. 608 с.
6. Большая советская энциклопедия: в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. Москва: Советская энциклопедия, 1975. 608 с.
7. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
8. Джери Д. Большой толковый социологический словарь: в 2-х т. Москва: АСТ; Вече, 1999. Т. 1. 544 с.
9. Енциклопедія освіти / гол. ред. В.Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
10. Энциклопедический словарь социальной работы: в 3 т. / под ред. Л.Э. Кунельского, М.С. Мацковской. Москва: Центр общечеловеческих ценностей, 1993. Т.2. 1024 с.
11. Журавель Т.В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. Соціальна педагогіка: навч. посібник / за заг.

ред. О.В. Безпалько; авт. кол.: О.В. Безпалько, І.Д. Зверева, Т.Г. Веретенко та ін. Київ: Академвидав, 2013. С. 85–101.

12. Зверева І.Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.05 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 1999. 451 с.

13. Капська А.Й., Завацька Л.М., Грищенко С.В. Технології роботи соціального педагога в зарубіжних країнах: навч. посіб. Київ: Слово, 2011. 248 с.

14. Киричук В.О. Неповнолітні у пенітенціарній системі. Практична психологія та соціальна робота. 1999. № 2. С. 41.

15. Клейберг Ю.А. Социальная работа и коррекция девиантного поведения подростков. Кемерово: Кузбассвузиздат, 1996. 133 с.

16. Кожина Г.В. Профілактика агресивної поведінки дітей як соціально-педагогічна проблема. Проблеми інженерно-педагогічної освіти. 2014. № 44. С. 147–152. DOI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2014_44_24.

17. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О.В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.

18. Кононенко Ю. В. Сопівник І.В. Агресивність підлітків із сільської місцевості: діагностика та соціально-педагогічна профілактика. Вісник Національного університету оборони України. 2012. Вип. 6. С. 91–95. DOI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2012_6_20.

19. Короткий термінологічний словник із соціальної педагогіки, соціальної роботи / уклад. Л.В. Лохвицька, І.І. Доброскок. Переяслав-Хмельницький: [б. в.], 2007. 144 с.

20. Лобач О.О., Мірошніченко Т.В. Педагогічна корекція агресивності у молодших школярів: метод. рек. для вчит. поч. класів. Полтава: ПДПУ, 2005. 70 с.

21. Методи та технології роботи соціального педагога: навч. посіб. / автори-уклад.: С.П. Архипова, Г.Я. Майборода, О.В. Тютюнник. Київ: Слово, 2011. 496 с.
22. Методика и технологии работы социального педагога: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. зав. / Б.Н. Алмазов и др.; под ред. М.А. Галагузовой, Л.В. Мардахаева. Москва: Академия, 2002. 192 с.
23. Методичні матеріали для проведення виховних заходів з попередження проявів агресії та насильства у студентському середовищі. DOI: <https://www.stu.cn.ua/media/files/pdf/agresiya1.pdf>.
24. Можгинский Ю.Б. Подходы к анализу тяжелых форм антисоциального поведения в детском и подростковом возрасте. Юридическая психология. 2009. №1. С. 8–12.
25. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. Москва: Сфера, 2001. 480 с.
26. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б.М. Бим Бад; редкол.: М.М. Безруких, В.А. Болотов, Л.С. Гребова и др. Москва: Большая Российская энциклопедия, 2002. 528 с.
27. Профілактична програма «Модель профілактики булінгу в дитячому середовищі» URL: <https://naurok.com.ua/profilaktichna-programa-model-profilaktiki-bulingu-v-navchalnomu-zakladi-74480.html> (дата звернення 17.01.2020).
28. Психологія особистості: словник-довідник / за ред. П.П. Горностая. – Київ: Рута, 2001. 320 с.
29. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий. Москва. Высшая школа, 1984. 174 с.
30. Романовская И.В. Детская агрессивность, как причина преступного поведения. Вісник Харківського Університету. Серія «Психологія». 2000. № 492. С. 128–129.
31. Самойлов А.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи: автореф.

дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Вінницький держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2017. 20 с.

32. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. Москва: ТЦ Сфера, 2006. 96 с.

33. Сергеева К.В. Профілактика агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Київський унів. ім. Бориса Грінченка. Київ, 2016. 368 с.

34. Словарь по социальной педагогике: учеб. пособ. / авт.-сост. Л.В. Мардахаев. Москва. Академия, 2002. 368 с.

35. Словарь-справочник по социальной работе / под ред. Е.И. Холостовой. Москва: Юрист, 1997. 424 с.

36. Словник–довідник менеджерів освіти, соціальних педагогів, працівників соціальних служб, консультацій / М.І. Приходько та ін. Запоріжжя: Поліграф, 1999. 132 с.

37. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / Т.Ф. Алексеєнко, Т.П. Басюк, О.В. Безпалько та ін.; за ред. І.Д. Звереві. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 336 с.

38. Соціальна педагогіка: словник-довідник / за заг. ред. Т.Ф. Алексеєнко. Вінниця: ООО «Планер», 2009. 548 с.

39. Соціально-психологічна робота з підлітками схильними до агресії: методичний посібник. / Відділ освіти, молоді та спорту Хмельницької районної адміністрації. Хмельницький. 2014. 156 с. URL: <https://hm-rmk.ucoz.ru/pedvustavka/11.pdf> (дата звернення: 21.11.2019).

40. Сучасний тлумачний психологічний словник / за ред. В. Шапар. Харків: Прапор, 2005. 640 с.

41. Тюптя Л.Т., Іванова І.Б. Соціальна робота: теорія і практика: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: Знання, 2008. 574 с.

42. Фурманов И.А. Детская агрессивность: психодиагностика и коррекция. Минск: [б. и.], 1996. 192 с.

43. Фурманов И.А. Детская агрессивность: психодиагностика и коррекция. Минск. 1996. 192 с.

44. Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва: Академия, 2002. 272 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1А КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Кіреєв Ігор Володимирович,
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна добродієність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної добродієності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символики університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної добродієності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної добродієності.

04.03.2020
(дата)

(підпис)

Ігор КІРЕЄВ
(ім'я, прізвище)

Додаток А

Вправи на зняття агресивності та інших негативних проявів

Вправа «Яскраве враження».

Мета: створення позитивної ситуації спілкування.

Учням пропонується за допомогою фарби намалювати найцікавіше з того, що з ними трапилось за сьогоднішній день та почуття і враження, які виникли під час цікавої події. По закінченні роботи влаштовується виставка-обговорення.

Вправа «Створюємо свій день».

Мета: створення позитивної ситуації спілкування.

На аркуші паперу великого формату учні за допомогою різних засобів (аплікація, фарба, олівці тощо) по черзі зображують події, з яких складається їх звичайний день. Обговорення зосереджується на виявлених спільних рисах. За бажанням аркуш паперу можна розрізати і роздати учням ті частини дня, які їм найбільше сподобались.

Вправа «Малюємо музику».

Мета: створення позитивної ситуації спілкування, релаксація.

Відповідно до стану загальної втомленості групи підбирає потрібну композицію (наприклад: Штраус «Ранок», «Рондо» Моцарт, «Тріумфальний марш» Верді), яку слід уважно прослухати, бажано із заплющеними очима, а потім намалювати. За результатами роботи влаштовується виставка, обговорюється вибір кольорів, підкреслюються спільні риси на малюнках.

Вправа «Вільні рухи».

Мета: релаксація, емоційне самовираження, отримання інформації щодо підґрунтя правил поведінки.

Учням пропонується заплющити очі і накреслити в повітрі рукою ті почуття, які вони зараз відчувають, а потім підібрати їм колір і перенести на аркуш паперу великого формату (найкращий варіант – теж

із заплющеними очима). Під час обговорення увага зосереджується на хаотичній картині, що вийшла в результаті нестримуваного вираження емоцій.

Вправа «Монотипії з продовженням».

Мета: розвиток уяви, набуття учнями групи спільного позитивного досвіду спілкування.

Використовуючи метод монотипії, учні роблять малюнки з використанням улюбленого кольору, після чого розділяються по двоє і намагаються віднайти у малюнках спільні риси.

Вправа «Філософський триптих».

Мета: створення сприятливого середовища для проявлення «Я-концепції», самовираження.

Учні малюють або виготовляють композицію на тему «Що було? Що є? Що буде?», яку розтлумачують під час виставки в кінці заняття.

Вправа «Подаруй настрої».

Мета: релаксація, засвоєння норм поведінки у групі.

На аркуші паперу великого формату кожен з учнів малює свій настрій. Після обговорення за бажанням «дарує» його (тобто відтворює малюнок біля малюнку адресата) комусь із групи. Особлива увага привертається до того, що обмін настроєм відбувається під час звичайного повсякденного спілкування, тому слід стежити, аби не «подарувати» комусь негативні емоції.

Вправа «Воно має щось означати».

Мета: створення позитивної ситуації спілкування, налагодження взаєморозуміння між членами групи.

Учні малюють довільні лінії та фігури відповідно до свого настрою та емоційного стану. По закінченню малюнки передаються у довільному порядку іншим членам групи, які мають спробувати знайти якийсь образ, підкреслити його і за можливості продовжити.